

ENFORMASYON TOPLUMU VE SINIF KAVRAMI

Arş. Gr. Banu DAĞTAŞ*

GİRİŞ

Bugün "enformasyon toplumu" olarak adlandırılan gelişmiş sanayi ötesi toplumlar artık radikal bir değişimle karşı karşıyalar. Enformasyon toplumunda bilginin üretimi, yayılması ve saklanması oldukça önemli bir sektör haline geldi. Bilginin artan önemi; bu bilgi üretiminin hem sektör haline gelmesine, hem de bu sektör tarafından üretilen bilginin klasik ekonomilerde kullanılması, başvurulması olgusunu beraberinde getirdi. Dolayısıyla enformasyonun ekonomik bir sektör olarak ortaya çıkması, onu kullanan profesyonellerin, gücü elinde tutan hakim bir sınıf olup olmadıkları sorusunu da beraberinde getirdi. Bu soruyla beraber sınıf kavramına ilişkin varsayımlar da değişmeye başladı, Varsayımları üç kategoride toplamak mümkün. Bunlar şöyle sıralanıyor:

1. Sınıfın yeniden iddia edilmesi (class-reasserted).
2. Sınıfın yok olması (class-disappearing).
3. Sınıfın yeniden kavramlaştırılması (class-reconceptualized). (Lyon, 1990).

(*) İletişim Bilimleri Fakültesi Basım ve Yayıncılık Bölümü

Birinci varsayım (class-reasserted), yeni teknolojiler ve bunları kullananlarla beraber varolan sınıf yapısının bozulmadığını; aksine güçlendiğini öne sürüyor.

İkinci varsayım (class-disappearing), enformasyon toplumunda artık sınıfların yavaş yavaş yokolmaya başladığını savunuyor. Bu görüşü savunanlara göre enformasyon teknolojilerinin özgürlükçü ve eşitlikçi etkileri bu değişime yol açmaktadır. Örneğin, artık büyük işletmelerdeki işçilerin daha ademi-merkezi örgütlenerek, kendileri adına karar verebilmeleri gibi.

Üçüncü varsayımı (class-reconceptualized) savunan düşünürlere göre ise, post-endüstriyel toplumlarda "profesyonel yönetici" sınıfın ve yine aynı şekilde nitelikli bir işçi sınıfının oluşması, bizi sınıf kavramını yeniden gözden geçirmeye itiyor.

Görüldüğü gibi enformasyon sektörünün gelişmiş kapitalist toplumlarda ekonomide payını artırması, beraberinde bazı politik sorunsalları getiriyor. Ben de bu çalışmada bu sorunsallardan yola çıkarak, enformasyon toplumunda "sınıf" kavramını tartışmaya çalışacağım. Bunu yaparken de Ortodoks Markist sınıf analizinden başlayarak yeni sınıf analizlerini ve bunların enformasyon toplumu ile olan ilişkilerini inceleyeceğim.

Markist Sınıf Analizi

Markist analizde **sınıf kavramı** modern sosyologların kapitalist toplumdaki toplumsal katmanlaşma kavramına karşılık olarak kullanılır. **Sınıf**; üyelerinin üretim araçlarıyla aynı ilişki şekline sahip olduğu sosyal gruptur. Toplamlar her zaman hükmeden ve hükmedilen olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmıştır. Hakim sınıf, üretim araçlarını elinde bulunduran sınıftır. Ve toplumdaki tüm hukuki-politik kurumlar hakim sınıfın çıkarına hizmet eder. Üretim güçlerine kolektif bir şekilde sahip olduğunda sınıflar yok olacaktır.

Marx'a göre batılı toplumlar 4 ana toplumsal formasyondan geçmiştir; ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum. İkel komünal toplum tarih öncesinin **sınıfsız** toplumdur. İkel komünal toplumdaki bu yana toplumlar hep iki ana sınıfa ayrılmıştır; köleci toplumda efendiler ve köleler; feodal toplumda Lordlar ve serfler; kapitalist toplumda ise burjuvazi ve ücretli işçiler. Her tarihsel süreçte, üretim için gerekli olan işgücü hükmedilen sınıf tarafından karşılanmıştır. Bunlar köleler, serfler ve işçilerdir.

Hükmedilen sınıf nüfusun çoğunluğunu oluştururken, hükmeden sınıf her zaman azınlıktadır.

İlkel komünal toplumda avcılık ve toplayıcılık ile geçinilir ve toprağın sahibi bütün topluluktur. Erkekler avcılıkla, kadınlar toplayıcılıkla uğraşır. Topluluğun tüm üyeleri aynı tip üretim ilişkisine sahip olduğundan, böyle bir toplumda herhangi bir sınıf da yoktu. Avcılık ve toplayıcılık geçinme ekonomisine dayandığından, insanların sadece hayatlarının devamını sağlayan temel ihtiyaçlarına cevap veriyordu. Marx'a göre sınıflı toplum, bu ihtiyaçlardan fazlası üretildiğinde ortaya çıkmıştır. Bu da tabii tarımın baskın bir üretim biçimi haline geldiği zaman gerçekleşmiştir. Tarımsal toplumda, toplumun sadece belirli bir kesiminin üretim faaliyetine katılması yeterlidir. Diğer bireyler de başka işlerle uğraşırlar. Böylece avcılık ve toplayıcılıkla sınırlı olan işbölümü şimdi daha kompleks bir hale gelmiştir. Tarım geliştikçe ihtiyaç fazlası üretilmiş ve böylece topluluklar ve topluluklararası mal alışverişi başlamıştır. Üretilen ürünler artık topluluğa değil, bireylere aittir. Özel mülkiyet ve fazla malların toplanması sınıflı toplumları ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak üretim faaliyetine katılmayan üretim gücüne sahip olurken, üretime katılan sınıflar sadece iş gücüne sahip olmuştur.

Marx'a göre sınıflar hem birbirine bağımlı hem de çatışma içerisindedir. Örneğin kapitalist toplumda işçi sınıfı yaşayabilmek için işgücünü satmakta ve kapitaliste bu eylemde bağımlı olmaktadır. Kapitalist de, işçinin işgücüne bağımlıdır; çünkü, aksi halde üretim mümkün değildir. İki sınıf arasındaki karşılıklı bağımlılık eşit bir bağımlılık değildir. İlişki sömüren ve sömürülen ilişkisidir.

Kapitalizm maksimum kar elde etmek için yatırımı içerir. Yatırım için gerekli para da kapitalist sınıfın elindedir. Marx, bu paranın işçi sınıfının sömürülmesi sonucu elde edildiğini söyler. Çünkü işçilere ödenen ücret, üretilen ürünlerin değerinden azdır. Malların ve ücretlerin değeri arasındaki fark "artı değeri" oluşturur. **Dolayısıyla politik güç de ekonomik güce bağlıdır.** Hakim sınıfın ekonomik gücü üst yapıya da yansır ve toplumdaki hakim değerler, kanunlar bu sınıf tarafından belirlenir. Örneğin hakim sınıf kanunları kendi çıkarlarına uygun olarak kullanabilir veya kapitalist toplumdaki özgürlükle ilgili değer öncelikle girişim özgürlüğü'nden kaynaklanmaktadır. Böyle bir özgürlük değerine inanmak, bir işçi için yanlış bilinçlenmedir.

Marx, sosyal değişmeyi de sınıfların arasındaki çelişki ile açıklamaktadır. Marx'a göre kapitalizmdeki temel çelişki kapitalist sınıfla

işçi sınıfı arasındadır ve bu çelişki **işçi sınıfının** hakimiyetiyle son bulacaktır. İşçi sınıfının üretim araçlarına hakimiyetiyle kurulacak olan sosyalist toplum **sınıfsız** bir toplumdur.

Marx'ın sınıf tahlilini bitirmeden önce bir de "kendi içinde sınıf" ve "kendi için sınıf" kavramlarına değinmek gerekir. Sosyal grup kendi için sınıf alobildiği zaman ancak sınıf olabilmektedir. Bu noktada zaten grup üyeleri sınıf bilincine sahiptir. Sınıf bilinci ve dayanışması beraberinde **kollektif hareketi** getirir.

Kapitalist toplumda Marx'a göre zamanla bu iki sınıf arasındaki **orta sınıf kaybolacaktır.**

WEBERIAN SINIF ANALIZI

Weber'de de sınıf ekonomik olarak belirlenen bir olgudur. Weber'e göre sınıf piyasada belirlenir. Yani kapitalist toplumda bireyler ekonomik amaçlar için rekabete girerler. **Weber'e göre sınıf**, pazar ekonomisinde aynı pozisyonları paylaşan ve hemen hemen birbirine yakın çıkarları sağlayan gruba denir. Yani Weber'e göre bireyin sınıfı, pazardaki durumuyla özdeş birşeydir. Aynı sınıfta bulunan insanların yaşam seçenekleri de aynı olur; eğitim olanakları ya da oturulan semt gibi.

Weber'de Marx gibi toplumu üretim araçlarına sahip olan ve olmayan olarak 2 ana sınıfa ayırır. Ancak Weber mülkiyetsiz insanların piyasadaki konumlarını Marx'dan farklı görür. Çünkü çeşitli becerilerin piyasada değeri vardır ve kapitalist toplumda işletmeciler yöneticiler ve profesyoneller görece olarak daha yüksek ücretle çalışırlar. Weber kapitalist toplumda şu sınıfların varlığından sözeder:

1. Mülkiyetli üst sınıf.
2. Mülkiyetsiz beyaz yakalı işçiler.
3. Küçük burjuva
4. İşçi sınıfı

Marx'dan farklı olarak Weber'de sınıfların oluşumunda mülkiyetin dışında faktörlerin olduğunu görüyoruz. (beceri gibi). İkinci olarak Weber, sınıfların iki kutuplu olduğuna katılmıyor. Aksine Weber "**beyaz yakalı orta sınıfın kapitalizm geliştikçe genişlediğini savunuyor.** Weber, proleter devrimin kaçınılmazlığını kabul etmiyor.

Yine Weber, Marxist görüşte olduğu gibi aynı sınıftan olan insanların ortak hareket etmesi gerektiğine katılmıyor; aksine daha çok bireylerin değişik yollardan kendi başlarına hareket edebileceğini savunuyor. Son olarak Weber, Marxist düşüncedeki "ekonomik gücün politik gücü etkileyebileceği" argümanın kabul etmiyor. Weber'e göre sınıf kamu gücü elde etme yollarından yalnızca bir tanesi ve toplumda güç dağılımının sınıf eşitsizlikleriyle direkt bağlantılı olması gerekmiyor.

Weber'e göre toplumda politik güç elde etmek için bireyler "statü" grupları da oluşturabilirler. Sınıf ekonomik olarak eşitsizliği getirirken, statü sosyal şeref, prestij, eşitsizliğini getirir. Sınıfın tersine, statü grupları kendi durumlarının, ortaklarının bilincindedir. Weber'e göre birçok toplumda sınıf ve statü konumları birbirleriyle ilişkilidir.

Diğer Yeni Sınıf Analizleri

Marx'ın ve Weber'in kapitalist toplum için yaptıkları sınıf analizini inceledik. Weber'in Marx'dan farklı olarak sınıf konumunu salt üretim araçlarının mülkiyeti ile açıklamadığını gördük. Weber'e göre sınıf bireylerin piyasadaki değerlerine göre belirlenir. Weberian ve Post-Weberian diyebileceğim sınıf analizleri enformasyon toplumundaki sınıf yapısını anlamamızı kolaylaştırıyor. Bu nedenle Post-Weberian bir analiz olan Giddens ve birkaç farklı yaklaşımı irdelemek istedim.

Anthony Giddens: Anthony Giddens'e göre gelişmiş kapitalist toplum 3 sınıftan oluşur. Bunlardan ilki üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran **üst sınıf**, ikincisi teknik ve eğitsel nitelikleri kullanabilen **orta sınıf** ve el emeğine dayalı işgücü bulunan **işçi sınıfı** (Haralambos, 1980). Bu sınıfların üretim faaliyetleriyle farklı ilişkileri ve ekonomik kazançları vardır.

Daha yeni çalışmalar ise, "beyaz yakalı fikir işçisini" ve "mavi yakalı kol işçisini"de işin içine katıyorlar. Bu yeni çalışmalar orta sınıfı ve işçi sınıfı şöyle ayırıyor.

- Orta sınıf :
1. Üst derece profesyonel : İşletmeciler ve yöneticiler.
 2. Alt derece profesyonel : İşletmeciler ve yöneticiler.
 3. Rutin işler yapan beyaz yakalı

İşçi sınıfı : 1. Beceri gerektiren kol emeği

2. Orta derecede beceri gerektiren kol emeği

3. Beceri gerektirmeyen kol emeği

(Haralambos, ss: 48).

Frank Parkin'de modern kapitalist toplumda gücün tamamen "piyasadaki talebe göre bir beceri sahibi olunup olunmadığıyla" ilişkili olduğunu öne sürüyor. Daha çok beceri ile donanmış grupların daha güçlü olduğunu savunuyor (Haralambos, 1980).

Sınıfla ilgili olarak Marx'dan sonra geliştirilen tezleri özetleyecek olursak şöyle bir sonuca varıyoruz: sınıf Marx'ın belirttiği gibi sadece üretim amaçlarının mülkiyeti ile belirlenen bir olgu olmayıp, piyasada da belirlenebilen bir olgu olup; bireylerin artan beceri ve eğitimleri sınıf konumlarını belirleyebilmektedir. Artan orta sınıf buna iyi bir örnek teşkil ediyor. Ben de çalışmamda teorik olarak değişen sınıf kavramını, enformasyon toplumunda artan "profesyonellerin" konumuyla ilişkilendirmeye çalışacağım.

ENFORMASYON TOPLUMUNDA SINIF

Enformasyon toplumunda sınıf yapısını değerlendirmek için gerekli olan sınıf analizlerini gördük. Giriş kısmında konulan hipotezlere dönecek olursak, enformasyon toplumunda enformasyonun bir sektör olarak yükselen önemini ve bu öneme paralel olarak yeni bir profesyoneller grubunun bu sektörü yürüttüğünü görüyoruz. Buradan hareketle karşımıza iki soru çıkıyor. Birincisi: **yeni yükselen bu sektörle beraber gelişmiş toplumların sınıf yapısında bir değişiklik olmuş mudur?** İkincisi: **enformasyonu üreten, kullanan, saklayan, dağıtan profesyoneller sınıfı hakim sınıf olarak mı karşımıza çıkmaktadır?**

İlk soruya cevap aramak için Lyon'un belirttiği hipotezleri gözden geçirmek yararlı olacaktır. Sınıfların yok olmaya başladığı hipotezine bakacak olursak, böyle bir şeyin imkansız olduğunu göreceğiz. Çünkü sınıflar ve sınıflararası ilişkiler yokolmamakta; Marksist anlamda tanımlanan ikili yapı bozulmakta ve kapitalist sınıf ile işçi sınıfının arasındaki orta sınıf II. Dünya Savaşı'ndan bu yana büyümektedir. Enformasyon toplumuyla beraber ise bu orta sınıfa yeni profesyoneller ve işçi sınıfının belli bir kısmı katılmaktadır.

İkinci varsayıma bakacak olursak, yeni enformasyon teknolojileri ile beraber varolan sınıf yapısının bozulmayıp; aksine güçlendiği varsayımı da bu koşullar altında çok doğru gözüküyor. Çünkü, enformasyon teknolojilerini kullanabilen ve bilgilerine başvuru profesyoneller belli ölçülerde klasik sınıf yapısını zorlamaktadır. Bu grup hem iktisadi olarak hem de statü olarak oldukça güçlenmiş bir gruptur. Belki karşımıza hakim sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir görünümde çıkmaktadır. Ancak bu bile varolan sınıf yapısının değişimini beraberinde getirmektedir.

Weber'in analizine başvuracak olursak bireylerin piyasada becerilerini satarak belli bir güç elde ettiklerini görüyoruz. Yine Giddens teknik ve eğitsel niteliklerini kullanabilen orta sınıfın maddi ve manevi olarak güçlendiğini öne sürüyor. Yine Parkin gibi diğer sosyologlar da orta sınıfın yükselen rolüne işaret ediyor. Bence tüm bunların ışığında enformasyon toplumunda "**sınıf kavramının yeniden gözden geçirilmesi, yeniden kavramsallaştırılması**" daha mantıklı. Belki yükselen bu yeni sınıfa hakim sınıfa dahil oluyor ancak sonuç olarak oluyor. Yani, hakim sınıfa dahil olma salt üretim araçlarının mülkiyetiyle açıklanabilen bir olgu olmaktan çıkıyor. **Bilginin** artan rolü ve işlevselliğiyle beraber, iyi eğitim almış-beceri sahibi insanlar hakim sınıf yanında güçlenmektedir. Bu yeni profesyoneller bürokraside karar verici roller alırken, özel sektörde de hem karar verici, hemde şirketlerin kâr paylarına ortak olmaktadırlar.

SONUÇ

Enformasyon toplumunda bilginin ve bu bilgiyi üreten, kullanan insanların, yani, yeni profesyonellerin önemli bir yükseliş içinde olduğu bir gerçektir. Bu durumda, bu grubun gelişmiş kapitalist toplumlarda sınıf yapısını zorlayıp zorlamadığı sorusu gündeme gelmektedir. İncelediğim sınıf analizlerinin klasik sınıf yapısını (sermaye ve işgücüne dayalı) zorladığı bir gerçektir. Ayrıca bu sınıf sahip olduğu eğitsel ve beceriye dayalı nitelikleriyle de hakim sınıfa yakın bir yerlerde. Bu bağlamda da, enformasyon toplumunun sınıf yapısını açıklamada artık Marxist sınıf analizinin yeterli olmadığı noktasına yaklaşıyoruz. Aynı zamanda Weberian ve Post-Weberian yaklaşımların ise enformasyon toplumunun sınıf yapısını açıklamada daha işlevsel olduğunu görebiliyoruz.

Bunlara ek olarak, bence dikkat edilmesi gereken bir noktada, nasıl artık "mülkiyeti" "gücün" tek ve vazgeçilmez koşulu olarak gör-

müyorsak, aynı şekilde, "bilgi" konusunda daha dikkatli olunması gerektiğidir. Tek başına bilgi bir güç müdür? Yoksa başka etmenlere de ihtiyacımız var mı? Bilgilerini kullanarak yükselen yeni orta sınıf profesyoneller hakim sınıfa rağmen mi güçlenmektedir, yoksa onlarla beraber mi yükselmektedir? Bence bu iki durum birbirleriyle karıştırılmazsa, enformasyon toplumu ve bilgi de fetişleştirilme tehlikesinden kurtulmuş olur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- FORESTER, T., (1988). The Information Technology Revolution, Basil Blackwell, Oxford.**
- HARALAMBOS, M., (1980). Sociology Themes and Perspectives, University Tutorial Press, Slough.**
- LYON, L., (1990). The Information Society: Issues and Illusions, Polity Press, Cambridge.**
- MARTIN, J. M., (1988). The Information Society, Aslib, London.**